

ЈОСИМОВИЋЕВА РЕКОНСТРУКЦИЈА БЕОГРАДА У ШАНЦУ

Оснивање новог дела Београда, ван шанца, вршено је већ од 1836, утврђивањем траса двеју нових улица, на савској падини. Око 1840 почиње се са преношењем на терен регулационог плана, израђеног од правителственог инцинира Франца Јанкеа, којим су били утврђени магистрални потези улица: кнез Милошеве, Немањине, Булевара Револуције и систем крупних, правоугаоних блокова Западног Врачара. Међутим, са изградњом тада новог дела Београда ишло је споро, тако да су морале бити примењиване чак и извесне репресалије према онима који су држали заузета, неизграђена земљишта. Поред тога, у новом делу Београда није се у довољној мери развио трговински и пословни живот. Главно језгро града, његов центар и даље је остајао у старој вароши „у шанцу“, у њеној чаршији, која је била у данашњој улици 7 јула.

У старој вароши налазиле су се и све културне установе и објекти друштвеног карактера: Лицеј, касније Велика школа, Народна библиотека, штампарија, варошка болница, ту су били и једини хотели: „Круна“ и „Старо здање“, поред других управних зграда, судова, општине. Стара варош је била у најближем додиру са пристаништем, преко кога је Београд у то време имао главну саобраћајну и трговинску везу са иностранством. Стога је стара варош у шанцу, иако неуређена, у сплету узаних и кривих улица, ћорсокака, претстављала за цео, проширени Београд главни пословни и друштвено културни центар.

Урбанистичке концепције, са правим и широким улицама, које су почеле оцртавати карактер новог дела Београда ван шанца, могле су бити један од пот-

стрека да се приступи планској реконструкцији старе вароши у шанцу седамдесетих година прошлог века. Дотадашња урбанистичка делатност у Србији, веома плодна, развијала се искључиво у области оснивања нових градова, нових градских делова нових „чаршија“, у близини постојећих вароши и паланака. Проблем преуређења старих вароши није се ни постављао, ни решавао, изузимајући неке мање покушаје у Београду, који су остали само на томе.¹

Подухват Емилијана Јосимовића да изради пројект реконструкције Београда у шанцу означио је нову етапу у развоју српског урбанизма то је био пробни камен за све даље радове на „регулацији“ наших неуређених паланака и вароши. Јосимовићев пројект реконструкције старог Београда, по својој ширини, одлучним потезима у брисању наслеђених заостатака оријентализма, постао је, несумњиво, угледни образац за све позније регулационе планове, рађене у Србији током деветнаестог, па и почетком двадесетог века.

Јосимовић је, по завршеном геодетском снимању старог Београда, добио у ситуационом плану тачну слику тадашњег стања. То му је омогућило да приступи изради пројекта реконструкције тог дела града, са вођењем рачуна о свим значајнијим објектима, о могућности спровођења плана у дело.

По завршеној изради пројекта реконструкције, који је садржао и веома

¹ Б. Максимовић, *Урбанизам у Србији*, Београд 1938, 87; Б. М., Прилози за проучавање архитектуре старог Београда, Пројект реконструкције Балканске улице из 1842 године, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. II, 1955, 231.

обиман текстовни и рачунски део, Јосимовић је, очигледно, био свестан да је извршио крупно, значајно дело које треба да добије најширу јавност. Јосимовић је то и учинио, објављујући у посебном издању, уз свој пројект и његово „објаснење“, које претставља прво објављено дело из урбанизма у Србији.² Тај рад, иако се односи на проблем преуређења Београда, имао је далеко шири, принципијелан значај за развитак наше младе урбанистичке културе. Својим напредним идејама о замишљеном, будућем Београду, Јосимовић је крчио нове путеве комуналној делатности у Србији на преуређењу паланака, он је својим радом поставио чврсте основе за даљу урбанистичку делатност у нашој земљи.

Већ сам рад Јосимовићев на снимању старог Београда био је драгоцен: само захваљујући њему ми данас имамо претставу о склопу Београда у шанцу пре реконструкције, о положају важнијих друштвених и станбених зграда, о мрежи улица, облику и величини блокова. Од посебног интереса је што је у плану тачно обележен положај и основни габарит палате принца Евгенија, тада већ у рушевинама. Поред данашње Бајрак-цамије, у плану су означене и друге цамије које су касније порушене. Најзад, у плану је означен положај шанца који је опасивао стару варош.

Основне урбанистичке концепције Јосимовића о будућности Београда

Јосимовић је, приступајући раду на пројекту реконструкције Београда, пошао од испитивања свих оних фактора који су од пресудног значаја за развитак једног града. Он је већ тада употребио методологију која се примењује у савременом урбанистичком планирању и пројектовању.

Оцењујући економско-географски и саобраћајни значај Београда у европској

мрежи путева Јосимовић је сагледао повољне услове његовог привредног развитака. Он је био убеђен да је Београду, због његовог веома повољног природног положаја „суђено да буде једна од најважнијих трговачких вароши на источном сувоземљу Европе“.³ У исти мах, он је довољно објективан и критичан, па види главне препреке за такав развитак Београда у нашим скученим финансиским могућностима и неразвијеној индустрији и, најзад, у томе што је „град у туђим рукама“. Уз ту последњу препреку дата је, код штампања књиге, примедба: „Ово је писано у месецу Јануару, када град још није био нама уступљен“.

У даљим својим излагањима Јосимовић стално гледа широко, надахнуто, са много љубави према Београду, према целом народу. Он се не устручава да даје упутства државној управи, да се обраћа са тешким оптужбама читавој јавности, која није показала довољно интересовања за његов рад. Кроз читаво његово дело пробија његова свесност да је он једини стручњак у тој области који треба и сме тако да говори.

Јосимовић је гледао очима рационалистe, без икакве сентименталности, на даљу судбину београдске тврђаве, или како је он назива „града“. Он је смело предложио да се тврђава поруши, а цео тај простор да се сједини са осталом вароши у шанцу. Свој предлог је заснивао на искуствима с утврђеним градовима за време ратова, па је утврђења чак сматрао за непријатеље земље у којој се налазе. Најзад, тешка опомена за Београд било је и бомбардовање вароши 1862 извршено од Турака из београдске тврђаве. Стога је Јосимовић и био одлучно против тога да Београд остане утврђен град: „Под топовима, ма чији били, још ниједна варош није процветала, нити ће кадгод процветати.“⁴ Тако је Јосимовић, скоро пре читавог века био претходник у борби против ратних припрема, не предвиђајући да ће тај

² Е. Јосимовић, *Објаснење предлога за регулисање онога дела вароши Београда што лежи у шанцу*. Са једним литографисаним планом у размери 1:3000, Београд 1867.

³ *Нав. дело*, 42.

⁴ *Наведено место*.

исти Београд морати да има значајну улогу у отпору против других завојевача и без старе тврђаве.

Јосимовић је посматрао проблеме реконструкције Београда са великом ширином, са смелим концепцијама које и данас имају своју вредност, износећи своје погледе на улогу државе, у којој је он хтео да види не само главног организатора радова на реконструкцији града, него и браниоца интереса широких слојева грађанства и Београда као целине. Он је желео да својим пројектом реконструкције старом Београду што пре да европски лик, да му, уношењем нових друштвених објеката и паркова обезбеди развијање савременијег културног и друштвеног живота.

Предупређујући државну управу да она не треба да тражи користи од продаје оног државног земљишта, до кога је дошла откупом од исељених Турака, Јосимовић износи своје гледиште да је држава дужна да сав вишак од те продаје употреби на реконструкцију града и на улепшавање његовог изгледа. Тако је он предложио читаву рачунску операцију, са поделом земљишта на класе, са одређивањем цена и начином продаје грађевинских парцела појединцима од стране државе. Међутим, он сматра да и сама држава треба да буде задужена за оно земљиште које буде одређено за потребе јавних грађевина или јавних површина:

„При билансу пак о томе, шта је правителство издало, а шта примило, сасвим је праведно, да се у рачун узме и укупна минимална вредност оних плацева, што је правителство задржало за своје или јавне потребе.“⁵

Гледиште да је држава дужна да узме финансиско учешће у радовима на реконструкцији Београда јасно је изражено у његовом захтеву да се држава одрекне од онога вишка који би се добио приликом продаје државног земљишта: „... то никако да не уђе у државну касу као приход, већ да се употреби на даље извршење регулације и полепшање вароши.“

Јосимовић је сматрао да треба јавно да укаже на опасности које су се

јављале, као пратиоци сличних радова у европским градовима, — на земљишну шпекулацију. Његова предупређења јасно говоре и о погледима које је он имао на друштвене односе, о његовом критичком ставу према државној управи. Он у „шпекулацији са правителственом земљом“ види „обшту штету“, па тражи путеве којима би се та штета могла спречити. Тешко је данас схватити коме се Јосимовић обраћао, на кога је мислио и шта је очекивао када је давао упутства „правителству“ како треба да поступа у читавом том процесу. Једно је из свих његових и полетних, одушевљених, али често и жучних, прекорних, оптужујућих речи јасно да су се у њему борила два човека, два темперамента: један рационалиста, техничар, економиста, који је као своју девизу имао: „Број и мера моја вера“ и други, идеалиста, скоро романтичар, који верује да ће његове жеље и љубав према Београду наићи на разумевање, на потпору од стране државе, од стране целог Београда.

Најзад, кроз Јосимовићеве речи говори убеђени демократа, који верује да ће његов глас допрети до оних који управљају земљом, да ће он један моћи да утиче на државну управу да пође правилнијим путем, да избегне крупније грешке:

„Правителству неможе бити све једно ко је купац... него треба да му је пре свега до тога стало, да се варош што пре регулише и полепша.“

Он затим јасно предвиђа какве ће последице бити ако држава при продаји земљишта не буде узела у обзир његове напомене о земљишним шпекулантима:

„Не учини ли се тако, онда ће већи део сада слободнога земљишта пасти у руке шпекуланата, који немаре за то, хоће ли се варош што пре подићи и улепшати, него се само о томе старају, да им уложени капитал, било на ма који начин, што већи интерес доноси.“⁶

Он предвиђа да ће у рукама „таких

⁵ Нав. дело, 38.

⁶ Исто дело, 39.

људи“ многа земљишта остати празна дуже времена, или да ће се на њима подизати чатрље, које су за шпекуланте привлачне по томе што доносе велик интерес, док су за варош штетне не само по томе што је „грде и у напретку задржавају“, него претстављају и велику опасност од пожара.

Јосимовић се, међутим, није задржао само на тим општим напоменама, него је изложио своје конкретне предлоге за спречавање земљишне шпекулације. Његове предложене мере за спречавање шпекулације „с правителственом земљом“ састоје се у забрани да нико, ко би купио више парцела, не сме их у току извесног броја година продавати другом приватном лицу, него само држави или општини, и то по куповној цени. Друга мера била би та, да се купац више парцела обавезе да ће, опет у одређеном року, на њима подићи зграде „по пропису дотичном месту“⁷

Увиђајући да ће се, и поред свих предложених мера, наићи на тешкоће око откупа приватних земљишта за спровођење реконструкције старе вароши Јосимовић је предлагао и варијантне мере, преносећи улогу државе на друге органе. Тако је он предложио да би се земља купљена од Турака-исељеника могла уступити, по куповној цени и „каквом приватном друштву, да оно, строго по плану, за свој рачун, а у одређеном времену регулацију изврши.“⁸ Најзад, у тражењу путева за спровођење своје замисли са што већом користи за град као целину, Јосимовић је указао и на могућност оснивања једне лутрије, под гаранцијом државе, од које би се сав приход имао употребити „само на извршење регулације и улепшавање вароши“.⁹

Предлог за решавање значајних техничких и комуналних проблема Београда

Јосимовић је, очигледно, био свестан значаја својих предлога за развитак Београда, па и читаве Србије. Иако је он пред собом имао Београд од непуних 25 000 становника, он је умео да сагледа његову даљу перспективу, да оцени

значај планирања његових будућих функција и нове садржине. Он се, по своме стручном знању, по ширини погледа на значај Београда и на његове урбанистичке проблеме, осећао далеко изнад оних званичних, државних органа који су били позвани да воде рачуна о Београду. У исти мах Јосимовић се осећао усамљен, без икакве помоћи са стране, у првом реду — од државе и општине; он је у своме раду на реконструкцији Београда наилазио чак и на препреке, на неразумевање и код оних који би га у његовом подухвату морали највише помоћи.

У предговору својој књизи Јосимовић баца тешку оптужбу не само на Београђане, него и на „друге стране“, при чему је, очигледно, мислио на државне и општинске органе, на одговорне личности јавног живота. Јосимовић је морао да почне геодетско снимање старе вароши без икаква ослонаца на ранији рад, на какве било раније податке, да врши премер града личним радом, као своју приватну ствар и да, при томе, наилази чак и на тешкоће:

„Уз готово трогодишњи велики труд и дангубу око премерања вароши и предлогу за њену регулацију, — уз толике претрпљене неповољности са свих страна у том послу, — најпосле и уз знатну новчану штету... мишљах: ово ће ми бити најмања жртва за тако користну ствар, ако још и ово објаснење пројекта издам о свом трошку...“¹⁰ Било би од интереса утврдити на које је све тешкоће Јосимовић наилазио у

⁷ Сличне мере држава је већ предузимала пре тога, код оснивања нове вароши Деспотовице (Горњег Милановца), 1862 године. Тако је Попечитељство внатрених дела предложило Совјету следеће мере:

а) „сваком оном који би се појавио за насебину у нову ову варош, плац по назначеној цени с тим обавезањем дати: да одма и зданије на истом, било кућу за обитавање, било дућан, било меану, построји...“

б) у циљу спречавања шпекулација са градилиштима, насељеник се обавезује да „го плац не може препродати“. — В. Максимовић, *Урбанизам у Србији*, Београд 1938, 91.

⁸ Наведено дело, 41.

⁹ Нав. дело, 7.

¹⁰ Предговор.

своје раду. Може се претпоставити да су многе личности у старој вароши видели у његовом подухвату угрожавање својих интереса, да су оне могле на разне начине да му отежавају његов технички рад. Јосимовић у предговору пребацује Београђанима, због њиховог слабог учешћа, „којих се регулација ове вароши... највећма тиче“. Међутим, он се још више жали на оне „с других страна“, истичући да се код њих „опажа непојмљиво велика равнодушност, да некажем немарност... у тако важном и плодноном обштем питању...“ То његово пребацавање прелази у јавну оптужбу свих оних који су, по њему, били позвани да га помогну у томе значајном подухвату: „... то нека свако отуд на се узме и за то одговара, колико коме пада у део...“¹¹

Јосимовић је у почетку свога излагања пошао од свестране анализе Београда у шанцу, која углавном има карактер оштре критике саме садржине и беспланске, неправилне структуре, типичне за вароши Балкана и Истока тога времена. У анализи он је пошао од структуре блокова и мреже улица. Он је том делу дао поднаслов: *Мане варошке предмети регулације*.

Блокови у старој вароши у Шанцу били су по облицима веома неправилни, са испреламаним странама, косим угловима, а по својој величини они су се међусобно много разликовали: било их је са површинама близу два хектара, док су неки блокови, у главној чаршији, имали само по неколико хиљада квадратних метара. Јосимовић је сматрао да „улицама склопљени делови“ како он назива блокове, веома отежавају градски саобраћај, да је то у супротности са захтевима пословања, удобности, безбедности и пружања лаке помоћи у случају потребе.

Даљом анализом он утврђује да је улична мрежа неповољна: да су улице искривудане и неједнаких ширина, да су оне „местимице тек толике, да једва једна кола могу проћи“. Као недостатке сматра и око 40 ћорсокака, који не само

„да саобраштај збуњују и спречују, него су уједно колико ружни, толико и у сваком погледу несигурни и управо ништа друго, него буцаји за свакојаку нечистоћу“.¹²

Београд у шанцу, који је тада заузимао, према Јосимовићу, без површине под улицама, без градског поља, пијаце, простора између шанца и кућа, плављеног дунавског поља и савске обале „близу девет стотина хиљада квадратних метара“, имао је само једну пијацу — „Велику пијацу“, данас Студентски трг са Академским парком — за коју је он сматрао да за „2/3 вароши одвећ далеко лежи“. Стога Јосимовић сматра да је потреба за више пијаца „како у уну-

Сл. 1 — Једина улица у целини очувана до бомбардовања Београда 6 априла 1941 из старе вароши у шанцу, између бивше Косачине и ул. 7 јула. То је остатак дуже косе улице која је полазила од Билал-агине чесме, код Душанове улице, а свршавала се уливом у данашњу улицу 7 јула. Доњи део те некадашње улице очуван је само у двама, косо положеним зградама, на углу Страхинића бана и Вишњићеве улице, означене у плану са 2. Зграда на слици означена је у плану са 1. Снимак аутора 1932 године

¹¹ Наведено место.

¹² Нав. дело, 1—2.

трашњој или старој вароши, тако и у спољној, очевидна и обште осетна".¹³

Пошто је утврдио да је недостатак старог Београда што има само једну цркву, и то „на једном крају вароши“ (Саборна црква), он сматра да би требало подићи више цркава, напомињући да „цркве веома сваку варош красе“.

Јосимовићево излагање о „ваздушним резервоарима“ изражава његово напредно, широко гледање на будуће потребе Београда, оно изражава његову тежњу да Београд добије садржину и уређење тадашњих добро уређених градова Европе.

Јосимовић је био веома оштар у критици структуре наслеђеног Београда у шанцу, а посебно је истакао оскудицу зеленила и слободних простора за одмор и „удовољство житеља“.¹⁴ Поред тога што је указивао на потребу стварања „ваздушних резервоара“ који би доприносили чишћењу ваздуха, служили за „удовољство и нужно опорављање већег дела житељства“ Јосимовић је давао будућим садовима и парковима значајну психохигијенску улогу. Он је морао бити велики љубитељ живе природе и истински уживати у њој, када се одлучио да употреби и овај аргумент за стварање нових паркова и садова:

„Штета због оскудице у таквим јавним местима није мала за душевно расположење...“

Најзад, он је истакао и естетски значај паркова и градског зеленила, при чему се позивао на примере већих градова у иностранству. Он говори да паркови и булевари, поред наведених користи, „још и красе варош“. На другом месту, говорећи о могућности да се Калемегдан претвори „у дивотан парк“ он поново истиче улогу зеленила у слици града:

„... а што се тиче лепоте вароши, особито ако би се на поравњеном горњем граду подигли леви фронтони кућа на све стране, за цело неби било вароши у Европи, равне Београду.“¹⁵

И поред одушевљења за своје идеје, Јосимовић је био свестан да њихово спровођење у дело неће ићи лако, па је стога и упозоравао јавност и државу на значај тог проблема и на тешке последице ако би Београд остао без потребног зеленила.

Јосимовић је јасно видео да питање нових садова и паркова треба решавати у склопу осталих проблема регулације старе вароши, да решавањем тог питања треба да се започне стварање новог, савременог града у коме ће бити довољно слободних, зелених простора за „удовољство и опорављање житељства“.

После анализе недостатака зеленила Јосимовић је начинио краћи осврт на недостатке у санитарно-техничким радovima, посебно на оскудицу у пијаћој води, у јавном осветљењу, у канализацији и на лошу калдрму, о чему ће он на крају књиге дати своје предлоге.

Са тако извршеном анализом основних недостатака Београда Јосимовић је прешао, у другом поглављу, на излагање идеја о реконструкцији града и на образложење свога пројекта регулације. У томе поглављу он је рашчланио проблематику на посебне делове, са поднасловима у марго-у. У излагању својих предлога он је увек био у границама рационалности, удобности, стварања краћих веза, економичности у односу на већ постојеће објекте од вредности. Нема код њега никакве романтике, патетике, он нигде не спомиње да његовим планом треба да се изврши коренит преображај старог, од Турака наслеђеног Београда, да он жели да створи нови, културни, српски град који ће бити израз нових политичких и друштвених односа. Напротив, Јосимовић је свугде једноставан, увек истинољубив, увек борац за боље животне услове грађана Београда.

У своме излагању Јосимовић је пошао од нових облика и величине блокова, или „градских делова“, како их он назива. Јосимовић је, као један од основних задатака реконструкције, био по-

¹³ Нав. дело, 2.

¹⁴ О томе више: Б. Максимовић, О зеле-

нилу Београда, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. III, 1956, 325—328.

¹⁵ Нав. дело, 44.

Сл. 2 — Две зграде на углу Страхињића бана и Вишњићеве улице, у близини некадашње Билал-агине чесме које су некада, пре извршења регулације, биле на линији косе улице, чији је горњи део на сл. 1. Снимак аутора 1932 године. На плану су означене зграде са 2

ставио — стварање приближно, једнаких, правоугаоних блокова, који би омогућили поделу на правилне парцеле, једнаких дубина. У тежњи за изједначавањем облика блокова, он је морао неке крупније блокове, просецањем нових улица, уситњавати. Стварање нових правоугаоних блокова он је образлагао тиме што је то обезбеђивало лакши и краћи саобраћај међу појединим деловима града. Неке од старих, малих и неправилних блокова он је морао „сасвим збрисати зато што су смишљеној, по мом схваћању удесној регулацији, јако сметали“.

Главни део старог Београда налазио се на Дунавској падини, до тада „плављеног поља“, које је у плану и означено. На Савској падини шанац је ограничавао знатно мањи део вароши који је лежао између данашње Кнез Михајлове улице, Обилићевог, Топличиног и Косанчићевог венца и Градског поља-Калемегдана. Према Јосимовићевом плану на Дунавској падини је требало да се образује деведесет нових блокова, рачунајући до Кнез Михајлове улице, док је на Савској падини требало да буде само двадесет и девет блокова, међу којима је било много више ситних него на Дунавској падини.

Реконструкција мреже улица

Јосимовићев пројект регулације старог Београда знатно се разликује од каснијег пројекта, по коме је регулација и извршена. Те разлике су на Дунавској падини веће него на Савској. Јосимовић је, и поред очигледне тежње да регулацијом оствари што већи број правилних, приближно правоугаоних блокова и правих улица, задржавао неке трасе старих улица, проширујући их и делимично исправљајући, што је доводило до веће или мање неправилности блокова и траса улица. Од уличне мреже коју је Јосимовић био предложио на простору између Душанове, Француске, Васе Чарапића и 7 јула улице остварено је веома мало, само у неким деловима. Међутим, његова идеја да се напусти стари, неправилни систем узаних сокака и да се замени мрежом што правилнијих улица, усвојена је и са извесним коректурама и спроведена у дело.

Садашње улице: Душанова, 7 јула, Васе Чарапића постојале су и тада као релативно праве, али узане улице, са ширинама које су се кретале око седам до девет метара. Само је ул. 7 јула, испред Саборне цркве имала ширину од два-

десет, па је ту ширину Јосимовић и задржао до укрснице са Кнез Михајловом улицом. Душанова улица је, по Јосимовићу требало да добије ширину од само шеснаест до седамнаест метара, док је она касније проширена на тридесет метара. Северна регулациона линија Душанове улице у Јосимовићевом плану била је постављена на линију рушевина палате принца Евгенија, која је у плану била означена као грађевина од тврдог материјала. Међутим, новом регулацијом данашње Цар Урошеве улице Евгенијева палата се имала по целој дужини фронта сећи. Ширењем Цар Душанове улице према северној страни морао је бити порушен и део палате из те улице.

Од уличне мреже коју је Јосимовић пројектовао на Дунавској падини изведено је неколико правих улица: Браће Југовића, Добрачина, Змај-Јовина, 7 јула, Душанова, Скендербегова и Стевана Високог. Са незнатним отступањима од праве трасе изведене су: Васе Чарапића, Цара Уроша. Део Јованове улице, између Змај-Јовине и 7 јула улице изведен је такође према Јосимовићевом плану. Више краћих улица, које су биле планом предвиђене, нису остварене, док трасу Страхињића Бана улице можемо само у два раздвојена фрагмента да назмемо.

Јосимовић је својим пројектом уништио све ћорсокаке, у којима је он гледао типичне елементе старе вароши. По њему је требало да остане само један ћорсокак, „између србске круне и плацева Гуше Николића и неких других чаршилија“. Као разлог што ипак задржава тај ћорсокак он је навео „што је отуда цело једно лице крускога здања осветљено, и што се из тога ћорсокака улази у пет плацева, који су тако узани, да кућни улазак на лицу, где су дућани, недопуштају“. То је ћорсокак који и данас постоји, на северозападној страни зграде Народног одбора града Београда у Узун Мирковој улици бр. 1. На месту другог данашњег ћорсокака, с друге стране исте зграде, по Јосимовићу је требало да буде просечена нова, релативно широка улица која би се, пресецајући Кнез Михајлову, Цара Лазара, Грачаничку и Чубрину улицу, уливала у Иванбегову улицу. Та нова улица имала је задатак да повеже некадашњу Велику пијацу са Варош-капијом, тада важним трговачким центром на Савској падини.

Интересантно је образложење које Јосимовић даје за задржавање испреламмане трасе постојеће улице између блокова 48 и 49, с једне и блока 50, с друге стране. Још једини траг те старе улице постоји и данас: то је стара, укоса

Сл. 3 — Изглед старе зграде у Змај Јовиној улици, испод Архиве града Београда, која је, због регулације улице по Јосимовићевом плану, морала бити делимично повучена. Улични зид морао је бити поново укосо изведен, али је кров остао неизмењен, са препустом који је на доњем крају, који се види на слици, био много већи него на горњем. Зграда је порушена око 1929 године, када је снимање извршио аутор. У плану је означен са 3

Сл. 4 — План старог Београда у шанцу са учртаним пројектом реконструкције и са постојећим зградама од веће вредности

Сл. 5 — Уништени остатак старе улице која је постојала до 1932, када је извршено снимање. У плану је означена са 4. Снимак аутора.

положена зграда, на углу Страхињића Бана и Вишњићеве улице. Као разлог из којих он задржава стару, косу улицу наводи: што је „место на пречац одвећ стрмо“, што би се новом улицом, управном на правац Душанове, секли „неки приватни плацеви на двоје“ и, најзад, разлог који је требало у каснијој, другој регулацији поштовати: он је желео да сачува приступ „Билал-агиној живој чесми“ која се налазила на првом прелому те улице негде између Душанове и Страхињића Бана улице.¹⁶

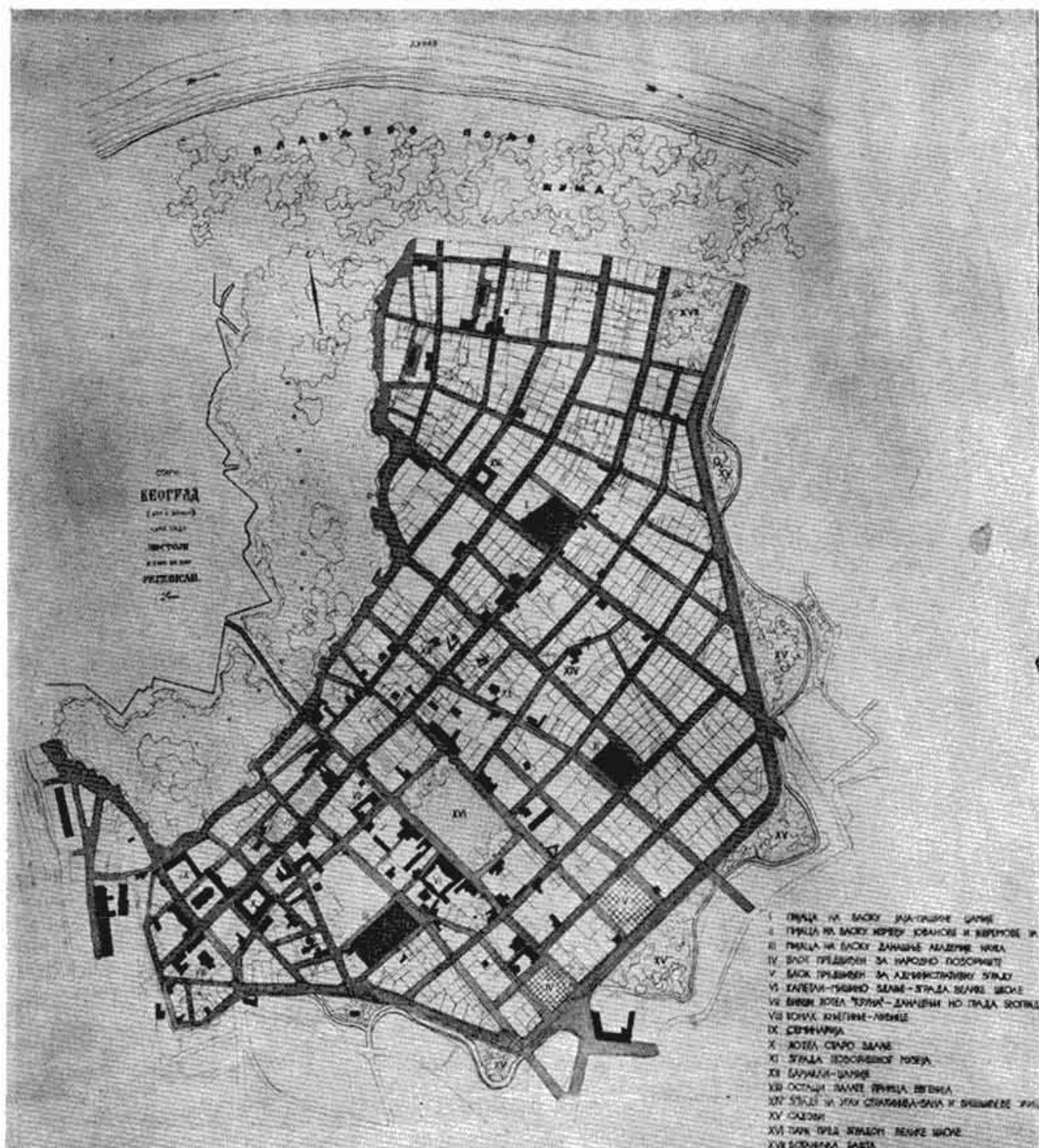
Јосимовић је у своме пројекту имао три типске ширине улица: „за главније 12 метара, за средње 10, а за споредне 8 метара“. Међутим је ипак морао да отступа од тога принципа стога што је желео да сачува на регулационој линији двоспратне куће од тврдог материјала, па су неке улице по плану требало да остану са веома малим ширинама: 3,3 3,9 6,0 и 6,7 метара. Из даљег излагања сазнајемо да су већ тада постојале „Велике степенице“ и да је њихова ширина била одмерена на 5 м. Међутим, он је ипак предвидео за оне узане улице да се прошире на 8 метара касније, „кад солидне куће, што сада сметају, буду дотрајале и друге се на месту подизале“.

У предложеној саобраћајној мрежи треба истаћи Јосимовићеву намеру да

успостави што приснију везу између старе, унутрашње и спољње вароши. Поред постојећа четири „колска изласка“ у спољњу варош: „на Видин-капију, на Стамбол-капију, на Варош-капију и око Калемегдана на Сава-капију“, Јосимовић је био предложио још три нова колска излаза: „један између бивше Видин-капије поред водовода у такозвану циганску махалу, а друга два између Стамбол-капије и Варош-капије.“ Те нове саобраћајне везе он је образложио потребом „да спољња и унутрашња варош, иако их у том погледу доста незгодна местност дели, и пак несмеду бити две особене вароши, него само једна, присна...“¹⁷ Један од тих „изласака“ у спољњу варош, на Дунавској падини, имао је бити приближно на данашњој укрсници Господар Јевремове и Француске улице, а по Јосимовићевом плану у продужењу пројектоване подужне улице, која је лежала нешто укосо према улици Васе Чарапића, полазећи од Калемегдана са трасом приближном данашњој Господар Јевремовој улици у том делу. Други нов излаз у спољњу варош био је продужење Делијске — данас Кнез Михајлове — улице

¹⁶ Нав. дело, 6.

¹⁷ Нав. дело, 9.

Сл. 6 — План улице мреже према Јосимовићевом пројекту реконструкције старог Београда од 1867 године

од укрснице са Обилићевим венцем до улаза на Теразије, или како Јосимовић објашњава „више Ајдук-Вељкове кафане“.

Посебан значај дао је Јосимовић трећем излазу, коме он намењује другачију функцију: овај је имао да служи „више као улазак из спољње вароши у унутрашњу, него као излазак из ове у ону.“ Та нова веза између двеју вароши остварена је на месту данашњег сквера на Топличиним венцу. Помоћу двеју криволиних рампи стварана је веза између Чубрине, Кнез Лазареве, Јакшићеве, Змај-Јовине и пројектованог кружног венца унутрашње вароши са улицом Царице Милице, која је водила на Зелени венац и нову Абадску чаршију, те трговинско-занатске центре спољње вароши.

Интересантни су његови детаљни описи о извођењу тих нових излаза. Тако је за нову везу Зеленог венца са старом вароши преко завојних рампи објашњено да су оне примењене да би савладале висинску разлику код шанца на томе месту. Јосимовић је за предложене везе, а посебно за везу преко Царице Милице улице, дао убедљиво образложење о потреби повезивања тадашњих значајних привлачних центара и градских делова. По њему је десни крак те везе имао задатак да „скопчава све доње делове спољње вароши с великом пијавом и свима деловима унутрашње вароши, од Сараф-Костине улице (на Топличиним венцу) па чак до Дунава.“ Тај задатак имале су да изврше углавном улице: Змај-Јовина, Карацићева и Цар Лазарева, преко некадашње Дубровачке улице, данас улице 7 јула, која је тада била главна чаршија старог Београда. Други, леви крак, имао је задатак да горње и доње делове спољње вароши повеже најкраћим путем са црквом и са чаршијом. Поред тих излаза у спољњу варош Јосимовић је предвидео још два излаза за део града северно од тадашње Видинске, данас Душанове, који би били у продужењу данашњих улица Стевана Високог и Солунске и то у случају „буде ли се варош кадгод ширила и преко шанца ка цигљанама“.

Јосимовић је схватио да шанац треба што боље искористити, дати му нове животне функције, нову улогу у естетици града. Он је дошао на лепу мисао да стари Београд, од Саве до Дунава, опаше венцима — булеварима, — засађеним дрворедима, који би служили пешачком, колском и јахачком саобраћају, са посебним стазама за сваку врсту саобраћаја. Укупна дужина свих седам венаца износила би, по Јосимовићу, 2336 метара. Венцима је Јосимовић, очигледно, давао претежно шеталишни, разнодни карактер:

„На овакав начин ишло би се дакле на колима и пешке по особеним пријатним путовима од Саве до Дунава, а на коњу по нарочном путу од Варош-капије па опет до Дунава.“¹⁸

У венцима је Јосимовић видео најреалнију могућност да се макар један део старог Београда изгради на савремен, европски начин, да се стара варош опаше широким булеваром који би пружио складну слику споља. Венци у зеленилу, са низом предвиђених паркова, имали су да буду највидљивији елементи напредних идеја Јосимовића, да убедљиво покажу грађанима Београда значај његовог подухвата, који је турски шанац, тај остатак робовања, претварао у пријатно, зелено шеталиште. Остварењем венаца стара варош би добила не само потребне просторе зеленила, него би тиме биле за будућност очуване границе старог Београда у шанцу, које се данас само делимично распознају у венцима на Савској страни. Јосимовић је давао посебан значај венцима због њихове улоге у удобности, хигијени и лепоти града:

„Колико би се тим наређењем добило у лепоти вароши, у удовољству житеља и у здрављу, особито ако се још и оно уради, што ћу сниже рећи под 5,¹⁹ то остављам суду свакога, који има и најмање уобразне снаге и правога укуса.“

¹⁸ Нав. дело,

¹⁹ Под тачком 5 Јосимовић излаже своју замисао о стварању венца од шест „садова“ који би се непосредно ослањали на кружни венац.

Најзад, венци би имали и посебан значај са архитектонско-урбанистичког становишта: они би се имали изграђивати, према одређеним прописима, као архитектонска целина, и то на оном делу који је најосетљивији за општу слику Београда—Косанчићевим и Топличиним венцем, а затим и даље, према Дунаву:

„Само би још ваљало наредити, да се бар од митрополске улице до распопова ћошка, и после од варошкапије, па до прелома више видинкапије, неподигну друге куће но двокатне, и у сваком правцу све једнаке висине. Исти услов имао би се скопчати и с плацевима на великој пијаци.“²⁰

Из описа појединих венаца сазнајемо да су њихови попречни профили били различити. Највећу ширину профила требало је да добије венац између Кнез Михајлове улице и Трга Републике — продужење Обилићевог венца. На том делу Јосимовић је био предвидео ширину венца од 27 метара, која је била рашчлањена на овај начин: „... колски пут поред кућа с тротоаром заједно у ширини од 17 метара, јахаћи у ширини од 6 метара, а засађени пешачки пут у ширини од 4 метра.“²¹ Морамо зажалити што у архивама нису сачувани детаљни планови које је Јосимовић био израдио и међу којима су, несумњиво, били и попречни профили пројектованих улица. Ту би од посебног интереса био попречни профил тог најширег венца, који је, поред нормалног тротоара, поред зграда, имао и посебну пешачку „засађену“ стазу, очигледно са дрворедима.

У концепцији венаца Јосимовић је пешаку омогућио да се издвоји од колског и јахаћег саобраћаја и да се прочета нешто обилазним стазама, које су опасивале предвиђене „садове“, идући по „венцу шанца“. Такво схватање значаја удобног, мирног пешачења, кроз зеленило у граду, са потпуним раздвајањем пешачке стазе од коловоза, говори о Јосимовићевој хуманистичкој концеп-

цији реконструкције старог града, која би могла да добије место у сваком савременом урбанистичком пројекту. То одвајање пешака-шетаца од колског и јахаћег саобраћаја Јосимовићу је изгледало тако природно и логично да он није сматрао да ту идеју треба посебно истицати, али ни да је потребно бранити. Он је о томе рекао просто, без икаква образложења:

„... колски и јахаћи пут иду у пређашњим ширинама упоред новим правцем до доњег краја друге веруге шанца испод Стамбол-капије,²¹ а засађени се пут за пешаке одваја код те капије и иде одатле даље до на крај вароши код Дунава, све по венцу шанца (подвукао Б. М.) у ширини од 4 метра.“²²

На оним местима где се пешачки пут одвајао од трасе венца, ту је Јосимовић био предвидео да и јахаћа стаза буде засађена, тако да и јахач буде заштићен од сунца.

Предложеном, углавном праволиниској и правоугаоној мрежу улица Јосимовић је посматрао као средство за олакшање саобраћаја по граду за рационализацију његове урбанистичке структуре. Стога он у тој уличној мрежи види одређен систем, као што и типизоване ширине улица претстављају систем диференцирања улица по њиховом значају:

„Цео систем улица пак такав је, да се са ма кога краја вароши до макојега другог може доћи могућно најлакше и најпрече.“²³

Говорећи о ширини улице, он наглашује њихову здравствену, безбедну и естетичку улогу: „Широке су улице, колико лепше и видније, толико због боље промаје сувље и здравије, а такође и од пожара безбедније.“ Он предложене ширине не сматра за довољне, па напомиње: да је „био овлашћен“ да се не обазире на сечење приватних земљишта, да би он „за нормалне уличне

²⁰ Нав. дело, 13.

²¹ Тај нови правац нешто мало отступа од данашње Француске улице која се може сматрати, по својој већој ширини и дрво-

редима, као делимично остварење идеје о венцу на Дунавској падини.

²² Нав. дело, 12.

²³ Нав. дело, 15.

ширине, уместо 12, 10 и 8 метара, предложио бар 15, 12 и 10 метара“, па закључује да се то може лако исправити, ако се његова примедба прими као умесна.²⁴ Јосимовићева идеја да нове улице треба да добију још веће ширине од оних које је он био предложио, усвојена је код израде коначног регулационог плана Дунавске падине, па је Душанова улица изведена са тридесет метара, Страхињића Бана и Француска улица са по двадесет метара и све остале са петнаест метара ширине.

Нове пијаце, главни трг и садови

О питању пијаца Јосимовић је говорио већ на уводу да је једна „велика пијаца“ недовољна за обе вароши. Из његовог даљег излагања сазнајемо интересантан детаљ: да се „пијаца за зелен и друге кухињске потребе пренела на Теразије.“ Разлог за ту сеобу био је, по Јосимовићу, тај што је и „сама власт увидела, да велика пијаца није за трг, јемачно не само с тога, што, као једина за целу варош, не лежи у средини, него и што јој по месту доликује нешто друго, естетичније, и зато што се у последње доба позадуго на њој ништа није смело продавати, осим дрва“.²⁵ Повод за то потискивање пијаце вероватно треба тражити у чињеници да је на том простору саграђена 1863 године највећа и најлепша, монументална зграда која је, уместо личне резиденције Мише Анастасијевића, добила значајне културне и државне функције у тадашњој Србији. Међутим, за тадашњу унутрашњу варош Теразије су биле далеко, па је поново било дозвољено да се пијаца врати на своје старо место, на коме је остала још читаво пола stoleћа, као главна, „Велика пијаца“.

Јосимовић је предложио да се Велика пијаца потпуно укине и да се, уместо ње, „отворе за пазар друге пијаце на таким местима, да је свима житељима олакшано подмирење својих потреба“. Простор Велике пијаце Јосимовић је проширио за 1414 квадратних метара, дао јој правилан, правоугаон облик и предложио да се она засади. Уместо те

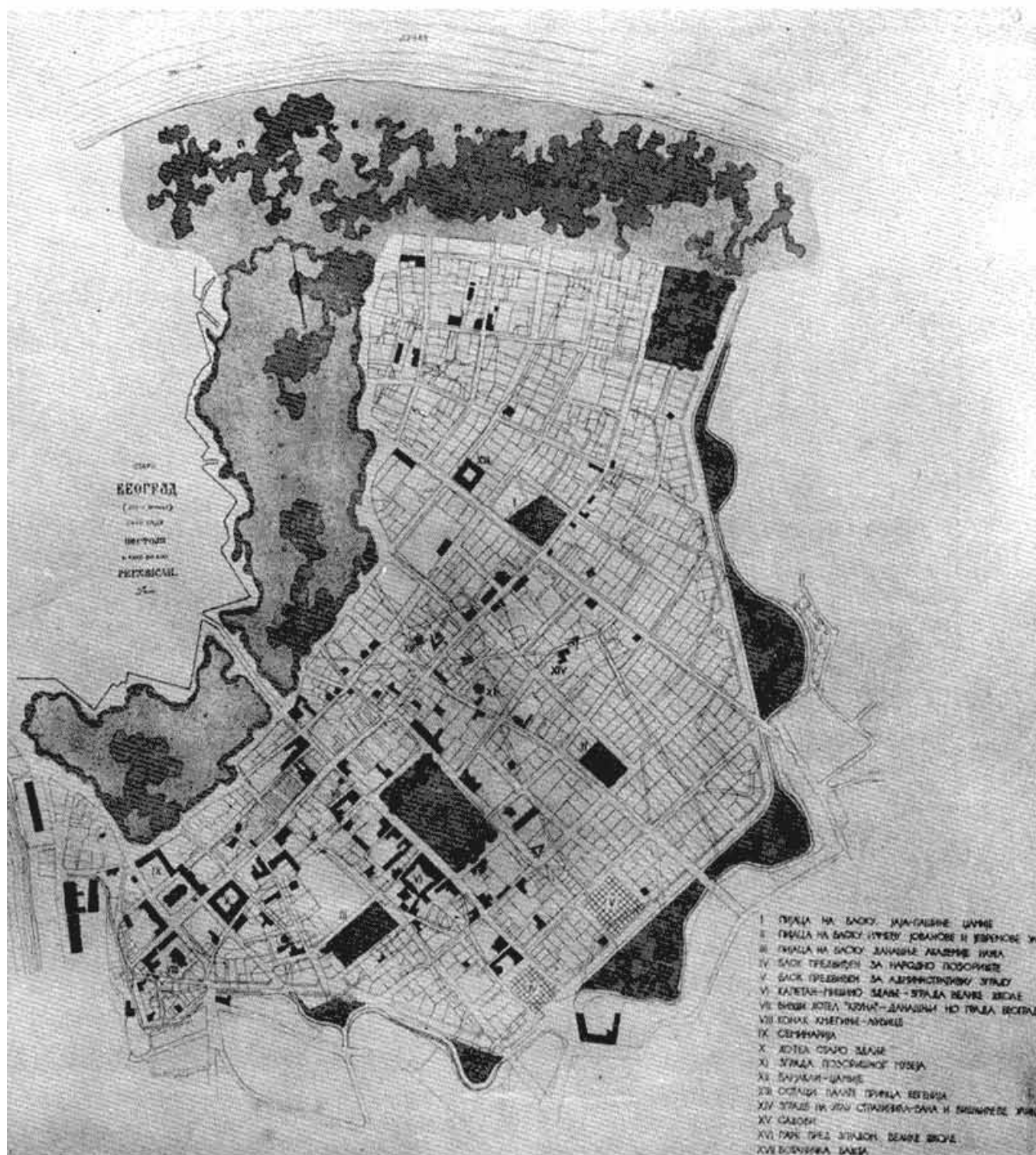
пијаце он је предложио три нове, које су имале бити, према његовом опису: једна код Делијске чесме и лутеранске цркве, у блоку 93, на земљишту на коме је касније саграђена зграда Српске академије наука; друга у блоку 46, или како он објашњава „преко пута садање моје канцеларије“, у блоку између данашње Јованове, Јевремове и Француске улице, око 150 метара југоисточно од садашње „Јованове пијаце“; трећа пијаца имали је бити у блоку између улица 7 јула, Душанове и Цара Уроша, на коме је касније саграђена основна школа. Интересантан је податак да је прва пијаца, код Делијске чесме, „састављена из правитељствене земље и плаца Његове Светлости, Кнеза Михајла, где гимназисте лети уче гимнастику“. У накнаду за ту кнежеву земљу он је одредио „три правитељствена плаца у делу 90 на стамболском венцу, скупа од прилике онолико исте величине.“²⁶ Прва пијаца била је на површини од 3812 квадратних метара и служила би за део вароши на Савској падини. Друга би заузимала површину од 3506 квадратних метара и служила би делу вароши на Дунавској падини, до Душанове улице. Како је та пијаца била предвиђена на нагнутом земљишту Јосимовић је био предвидео да се простор пијаце тако поравна што би се извршило насипање и подзиђивање с доње улице. Стога је он ту пијацу назвао „високом“. Трећа пијаца би била највећа, са површином од 7797 кв. метара, а служила би „деловима вароши до Дунава“. Због близине палате принца Евгенија он ју је био назвао „Евђенијевом“.

Од свих идеја које је Јосимовић тада био изложио, имала је за будући развитак Београда највећи значај идеја о стварању појаса зеленила, састављеног од шест предложених „садова“, шеталишта на шанцу, о коме је била раније реч, и шуме на плављеном пољу између

²⁴ На том месту Јосимовић ставља примедбу, петитом да је министар грађевина усвојио његову примедбу, па да је „сада већина улица ширине од 15 метара“ а да је доња чаршија добила ширину од 20,30 м.

²⁵ *Нав. дело,*

²⁶ *Нав. дело,* 16—17.

Сл. 7 — Паркови и садови Београда у шанцу предвиђени пројектом реконструкције од Е. Јосимовића

вароши и Дунава. Најзад, у предложеној мрежу зеленила спада и ботаничка башта, од скоро два хектара, близу Дунава.

Површина под пројектованим садовима и ботаничком баштом износила је 67 435 квадратних метара, а са уређењем Велике пијаце, која је донекле имала карактер сквера, површина зеленила у старој вароши повећала би се на 95 254 квадратна метра, или више од једне десетине целе површине Београда у шанцу. Када би се у зеленило урачунали и венци са дрворедима, тада би се површина под јавним зеленилом повећала за око два хектара. При томе није урачуната површина под шумом код Дунава, која је, према Јосимовићевом плану заузимао површину од око петнаест хектара. Када узмемо у обзир да је Јосимовић предлагао, на крају своје књиге, да се и Калемегдан претвори у парк са преко двадесет хектара, тада се добије потпуна претстава о Јосимовићевој широкој замисли да старом Београду у шанцу обезбеди близу пола милиона квадратних метара јавног зеленила.

Површине под предвиђеним садовима, за које се дају описи положаја према Јосимовићу следеће су:

1. Сад код плаца и куће доктора Анђелковића	3033 м ²
2. Сад с леве стране Стамбол-капије, где је била караула и код те, од бомбардовања познати дугачки топ	3398 м ²
3. Сад одмах сниже Стамбол-капије	7017 м ²
4. Сад на месту Сараф-Костине баште	18880 м ²
5. Сад на видинском венцу према новим варошким деловима 39 и 27, за који је узета башта Настаса Христодула	18383 м ²
6. Сад на видинском венцу према новом варошком делу 25	6137 м ²
7. Ботаничка башта	17503 м ² ²⁷

²⁷ Нав. дело,

Поређење земљишног фонда у старој вароши са предлогом новог регулационог плана из 1867

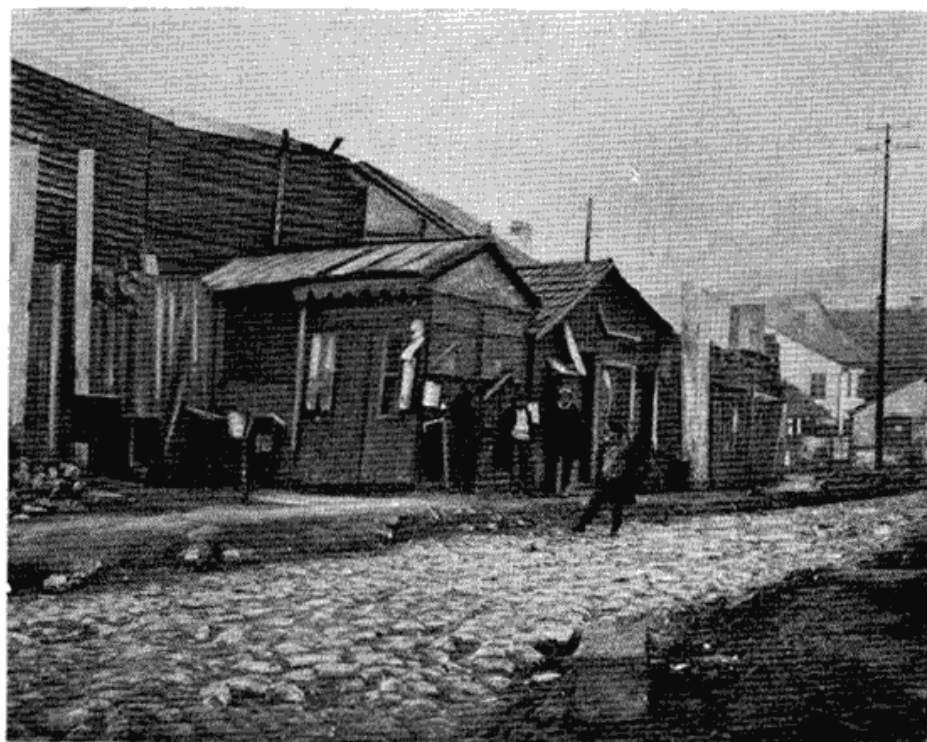
Пошто је изложио своје главније идеје о реконструкцији старе вароши Јосимовић је извршио упоредни преглед земљишног фонда постојећег стања са предложеном регулацијом, из кога се види да после регулације треба да настане знатан мањак у грађевинском земљишту. Тај мањак настаје углавном због тога шта су, према Јосимовићевом плану површине под улицама заузимале знатно више него у старој вароши.

Категорисање земљишта за постојеће стање у старој вароши битно се разликује од категорисања према предложеној регулацији. Тим категорисањем земљишта углавном је изражена Јосимовићева концепција онога што се у савременом урбанистичком пројектовању назива функционалним зонирањем града. Било би од интереса да је Јосимовић у упоредном прегледу показао и површине под улицама према старом и пројектованом стању. Разлика између „употребљене“ земље, како он назива грађевинско земљиште, према старом и пројектованом стању износи, по Јосимовићу 116 521,62 м². Међутим, та разлика износи 126 521,62 м², јер се Јосимовићу поткрала рачунска грешка у сабирању површина под садовима: уместо укупне површине под садовима од 49 931,82 м², она је означена са 59 931,82 м².

Упоредни преглед, који Јосимовић назива „Нека сравњења између старог и новог“ даје јасну слику о променама које су се имале извршити у старој вароши:

„А.) Као што део Београда у шанцу сада постоји, то узима	кв. м
1. пређе Турска, сада правителствена земља	443 215,93
2. пређе већ правителствена земља	27 123,15
3. приватна земља србска и еврејска заједно	373 856,03
4. велика пијаца	27 818,79
Употребљена земља скупа	872 013,90
кв. метара.	

Сл. 8 — Део улице Браће Југовића између Скадарске и 29 новембра улице, пре грађења вишеспратне блок зграде на том простору, који је настао поравнавањем шанца. Снимак својина аутора.

По предлогу за регулацију пак, пошто су улице по каснијем налогу господина министра грађевина већма проширене, износи

1. правителствена земља у плацевима свима дакле заједно са местима за нове цркве, театар и државна здања и друге државне потребе . . . кв. м	278 531,66
2. приватна земља у плацевима	354 675,99
3. велика пијаца	29 232,90
4. три нове пијаце заједно	15 115,14
5. чесме и земља око Бајрак џамије	501,17
6. садови сви скупа ²⁸	59 931,82
7. ботаничка башта	17 503,60
Употребљена земља скупа кв. метара	755 492,28

Разлика дакле између садање употребљене земље и оне по регулацији била би 116 521,62 кв. метра.“

За остварење предложене регулације било је у највећем обиму употребљавано државно земљиште: оно је имало да се смањи за 191 807,42 м². Тај мањак у државном земљишту настао је због намене

за нове пијаце, садове, накнаду оштећеним приватним лицима и за отварање нових улица. Јосимовић је прегледно изложио за које сврхе је то земљиште утрошено:

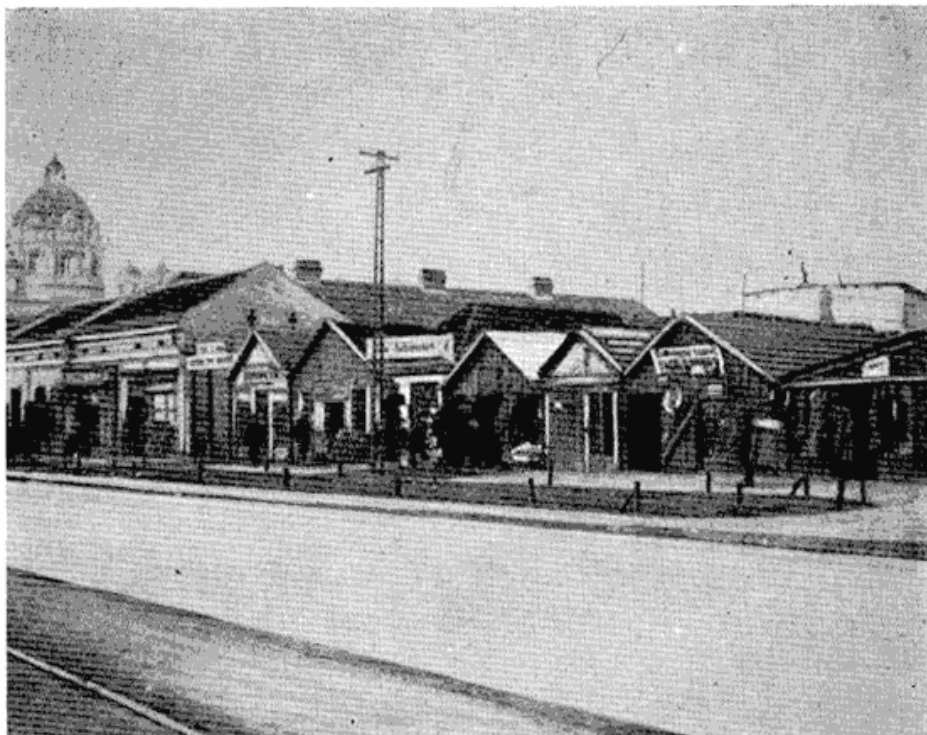
„Отуд уступило је само правителство Евђенију Појасаревићу за шалитрану	10 723,60
а потрошило би	
1. на проширење велике пијаце	1 414,11
2. на три нове пијаце	15 115,14
3. на чесме и око Бајрак џамије	501,17
4. на све сводове ²⁹	59 931,82
5. на ботаничку башту	17 503,60
скупа кв. метара	105 189,44
Остатак	86 617,98

кв. метара показује потрошак правителствене земље на накнаде оштећених приватних добара, понајвише пак на ширење старих улица и просецање нових.“

Из даљег прегледа види се да је утрошак приватне земље на регулацију износио 29 903,64 м². Узимајући укупан

²⁸ Збир стварно износи 49 931,82 м²

²⁹ Штампарска грешка, — требало: садове

Сл. 9 — Београд ван шанца: почетак „Фишеклије“, сада Булевару Револуције. Снимак обухвата улични фронт који данас захвата зграда Централне Народне банке, (некадашње Поштанске штедионице). У позадини се оцртава купола Народне скупштине. Снимак аутора око 1928 године

износ употребљене земље на регулацију са 116 521,62 м² Јосимовић изводи да је за регулацију употребљено 13,3% од целокупне површине грађевинског земљишта. Тај процент се, међутим, мења на 14,45%, када се изврши исправка површине употребљене за регулацију на 126 521,62 м².

Конзервација архитектонских објеката и одређивање земљишта за друштвене зграде

Јосимовић је у то време, несумњиво, био упознат са историско-конзерваторским схватањима и изведеним радовима у томе смеру по другим земљама. Код реконструкције старе вароши он је заузео доста пажљив став према џамијама. Међутим, није потпуно јасно да ли је он намеравао да им планом обезбеди већу трајност, или је сматрао да ће оне убрзо морати да уступе место другим потребама српског становништва. Није јасно да ли је он сматрао да, на пример, Јаја-пашина џамија треба да стално остане на будућој Евђенијевој пијаци, или је то само привремено задржавање. Тек посредним путем, на основу двеју примедби петитом, могло би се закључити

да је он на џамије гледао као на историске објекте које би требало сачувати. Он о џамијама, које се планом секу, говори да се „вређају“, као што говори и за „Евђенијеве зидине“.³⁰

Јосимовић је посебну пажњу посветио „живим чесмама“, дајући им повољније положаје, али у близини постојећих и водећи рачуна да око њих буде довољно слободног простора. Он је око Билал-агине, Чукурске, Делијске и Тештердарске живе чесме остављао „где веће, где мање место, да око њих купећи се свет неби сметао слободном пролазу

³⁰ „Џамије сам, осим Јаја-пашине, која је испала на сред Евђенијевој пијаци, и К'злар-агине у авлији код бивше турске полиције (некадашња управа града Београда — прим. Б. М.) све друге најтежње ограничио и као засебне парцеле оставио Правителству на доцније расположење“.

Тај став добио је примедбу под звездицом: „Због новог ширења улица сада се у плану вређају Седарев-џамија и Тулбе“. У новом ставу он говори о остацима палате принца Евђенија:

„Исто тако урадио сам и са Евђенијевим зидинама“.

И тај став је добио примедбу петитом: „Новим ширењем улица вређају се сада и оне“ — *Нав. дело*, 26.

по улицама“. Он је те чесме, због ширења и исправљања улица, померао „на ћошкове нових улица“, где би се оне имале „целисходније направити“.³¹

У поглављу о „плацевима за државне и друге јавне потребе“ изложено је детаљније о распореду јавних грађевина — постојећих и пројектованих. Јосимовић је желео да Велика пијаца добије одговарајући архитектонски оквир који би допринео значају тог новог градског културног и друштвеног центра. Стога је он оставио „правителству на произвољну употребу“, очигледно за подизање друштвених зграда, две веће парцеле и то једну „око бивше турске полиције“, у блоку 65, са површином од 3 559,13 м² и другу, „око турског хана“, у блоку 84, непосредно уз зграду Велике школе, до Змај-Јовине улице, са површином од 1 522,80 м². Прво градилиште користи се, после деведесет година, за друштвене потребе — на њему се гради нова зграда природно-математичког факултета (хемиски институт), док је на другом градилишту касније изграђен хотел „Империјал“ и низ других пословно-станбених зграда.

Простор око Стамбол-капије, у облику неправилног трга, такође је упућивао да се око њега образује друштвени центар. На делу Трга Републике на коме је данас споменик Кнезу Михајлу, Јосимовић је био предвидео правилан блок у површини од 3 486 м² и наменио га „за нови театар“. Нови театар би имао главну фасаду оријентисану као на згради Народног музеја, према троугластом тргу, који је до 1941 постојао. Тај простор је, према Јосимовићу, требало да добије значај главног административно-културног центра Београда, јер је он предвидео да цео блок 70, који би приближно одговарао блоку између Француске, Браће Југовића, Доситејеве и Симине улице, буде „за државна здања, у површини од 5 882,42 м².“

Јосимовић је чак дао и детаљан опис како би се тај блок имао у целини изградити:

„Кад би се свуд околу на лицу тога места подигло само двократно здање, могла би се у то сместити сва већа надлежательства, која сада не-

мају пристојна стана (т. ј. одговарајућих просторија — прим. Б. М.) и стамболски би се венац тим здањем јако украсио.“³²

Он је такође дао образложење и за предвиђено место за позориште. Дајући податке о димензијама предвиђеног градилишта — да му ужи фронтови мере 55 и 49,70 метара, а да му је дужина 66,50 метара — Јосимовић напомиње:

„Без сумње у целом се Београду неможе наћи удесније и доступније место за театар, него што је то, осим што би театар стамболски венац, на који излази, такођер веома украсио.“³³

Поред тога посебно су наведена сва грађевинска земљишта у поседу државе, међу којима су и земљишта са постојећим јавним зградама, велика школа, семинарија, стари лицеј и митрополија. Укупна површина таквог државног земљишта износила је 19 608,78 м², а са додатком оног земљишта које је Јосимовић планом био доделио за јавне потребе површина се повећавала на 34 059,11 м².

Јосимовићева схватања о релативности накнаде штете због повећања вредности земљишта

Осталу државну, од Турака откупљену, земљу Јосимовић је поделио на грађевинске парцеле које би држава продавала становништву за грађење станбених зграда. Површина тог државног земљишта износила је 237 633,51 м²; она је била издељена на четири стотине двадесет осам парцела са просечном површином од 550 м². Јосимовић говори да је „средња величина тих правителствених плацева 640 м², са 16 м лица, а 40 м дужине, но има много већих од 640 м²“, при чему је очигледно имао у виду површине већине правилних парцела на Дунавској падини. Јосимовићева подела блокова на парцеле ширине шеснаест м обезбеђивала је правилнију изградњу од каснијих парцелација у новом Београду,

³¹ Нав. дело, 26—27.

³² Нав. дело, 27.

³³ Нав. дело, 28.

ван шанца, где су нормативне ширине биле 12 м, а на „Енглезовцу“, Источном Врачару, те ширине су биле сведене чак на девет и по метара.

По питању накнаде штете приватним лицима у вези са предложеном регулацијом Јосимовић је изложио своје схватање да накнаду треба одмеравати узимајући у обзир и допринос који сваки поједини сопственик треба да да за извршење регулације. По њему закон о експропријацији од 1866 није био у довољној мери решио питање накнаде у случају експропријације, односно наплате у случају апропријације новог земљишта. Он стога указује на тај проблем:

„Нема сумње, да за сваку важну цел сви морају по нешто да жртвују, али колико у оваквим приликама, и по на особ у овој прилици (?) то још ваља нарочито одредити о с и м з а к о н а о е к с п р о п р и ј а ц и ј и. (подвукао Б. М.) Док се то не учини, неможе се ни рећи: колико се коме још има накнадити, или колико од кога још наплатити.“³⁴ Јосимовић је по том питању имао јасан и правилан став, да се код реконструкције неуређене, запуштене вароши, њеног преображаја у град европског типа не ради само о накнадама, него и о доприносу оних сопственика који не губе, него само добијају новом регулацијом. Стога се он био подухватио веома обимног посла — процене свих старих и нових парцела, које потпадају под накнаду или под наплату — што је све било сређено и подробно описано у приложене четири књиге израчунатих свих плацева, „као што сада постоје и како би по регулацији били“.

Ту је Јосимовић био претходник модерног урбанистичког законодавства двадесетог века које је почело уносити одредбе о доприносу сопственика за повећану вредност земљишта услед промена које су настале као последице спровођења урбанистичког плана. Он, истина, не улази у подробнију анализу оних фактора који утичу на повећање вредности земљишта, али говори о „процени вредности свакога плаца, где има накнаде или наплате, према месту где лежи и околностима“.³⁵ Према оцени Јосимовића имала је

да настане „разлика у штету правителства“ коју би требало распоредити сразмерно на све учеснике, обухваћене регулацијом:

„За накнаду те штете треба од сваког приватног добра, без разлике вређало се или не, наплатити вредност неког процента површине, такођер према важности места и другим околностима.“³⁶

Јосимовић даље тачно утврђује на примерима како се има поступати код давања накнаде, односно наплате од оних који нису оштећени регулацијом. Процентуални износ штете за свако земљиште биће одређен на основу количине укупне „штете и суме за извршење регулације“. У случајевима где је штета једнака утврђеном проценту, она се неће накнадити. Код штете мање од процента има се наплатити мањак, док ће се код штете веће од процента накнадити вишак штете. Код земљишта која нису оштећена регулацијом наплатиће се само процент.

Од шест стотина осамдесет осам старих грађевинских парцела према Јосимовићевом регулационом плану је имало бити нових седам стотина десет. Ту треба узети у обзир да је од старих парцела знатан део утрошен за пројектоване садове, за пијаце и за проширене и нове улице.

Јосимовић је сматрао да „у подлун предлог за регулацију спада и наименовање улица“, па је по томе питању изнео своја гледишта. Он је сматрао да имена улица треба да буду на било који начин везана за одређену улицу, за неко њено својство: „Иначе да се при наименовању употреби где што има: какав познат предмет, или познато својство места, или овога сличност са каквим предметом, уобште све, што би варошане подсећало где која улица, по имену може лежати“.³⁷

³⁴ Нав. дело, 30.

³⁵ Нав. место.

³⁶ Нав. дело, 31.

³⁷ Он је, при томе, поставио још један принцип, који нам говори о једном мало познатом детаљу старог Београда који се односи на називе неких улица: „Имена која

О извршењу регулације

У посебном поглављу, под горњим насловом, Јосимовић је изнео важније напомене и упутства о томе како би требало спроводити његов план реконструкције. Он сматра да би пре свега требало целокупно земљиште поделити на класе, „по важности места, где се налази“. Из његове категоризације на класе могу се извести закључци о структури трговинско-пословног дела града и о положају главних привлачних центара. Главни трговинско-пословни живот Београда у шанцу развијао се дуж саобраћајница које су везивале тврђаву са спољњом вароши а још више дуж главне трансверзале која је спајала дунавску и савску падину — дуж Дубровачке (данас Седмог јула улице).

Према класирању земљишта и простор око Стамбол-капије — данас Трга Републике — имао је значај важног пословног центра. Посебан значај дат је земљишту између Трга Републике и садашњег Дома ЈНА („плацеве до стамболскога венца... до места за државна здања“).

Такође је истакнут значај Горње чаршије — улице Седмог јула, између Кнез Михајлове и Грачаничке улице, због повољног благог нагиба у томе делу.

„У прву класу ставио бих плацеве горње и доње чаршије до старог здања, Савинац (Јосимовићев назив за преуређену Велику пијацу), плацеве до стамболскога венца од краја авалскога, па до места за државна здања. У другу класу узео бих зерек, авалски венац, плацеве на новим пијацама, видинску и делијску улицу. У трећу класу метнуо бих остатак

стамболскога венца, врачарски венац, сремски венац итд.“³⁸

У то време није постојао никакав технички апарат Београдске општине који би био потребан да спроведе регулацију. Стога је Јосимовић био предложио да се у ту сврху установи посебна установа, која би имала за задатак: трасирање и ширење улица, поделу земљишта на означене парцеле, засађивање венаца и паркова (ту Јосимовић више не говори о садовима, него о парковима). Поред тога та установа би била дужна да издаје регулационе линије за нове зграде, да прегледа и одобрава оправке на старим кућама. Најзад, он јој даје и веома значајну, и лепу функцију једног тела које би имало да ради на естетичком изгледу града: „... и најпосле у свима тима приликама непрестано старање око улешања вароши.“³⁹

Јосимовић је гледао реално на тешкоће које ће се појавити код извођења регулације, нарочито на препреке од стране појединаца, који су могли утицати на извршење тог посла. Стога је он предлагао да се почне тамо где ће извођење његовог плана бити најлакше, где су у питању само државна земљишта. Он је желео да на примеру покаже грађанству како ће изгледати нова варош, шта ће она добити извршењем регулације. Њему је било нарочито стало до тога да се што пре остваре његове замисли о варошким венцима и садовима.

Јосимовић је био означио оне блокове и улице где би требало почети са регулацијом. Тако је он био замислио да би требало поставити трасу Видинског венца са обележавањем граничних блокова, почев од Ботаничке баште па

већ постоје, да се као публици позната задрже, осим ако саблажњавају, као што, стид је рећи, и таквих има“.

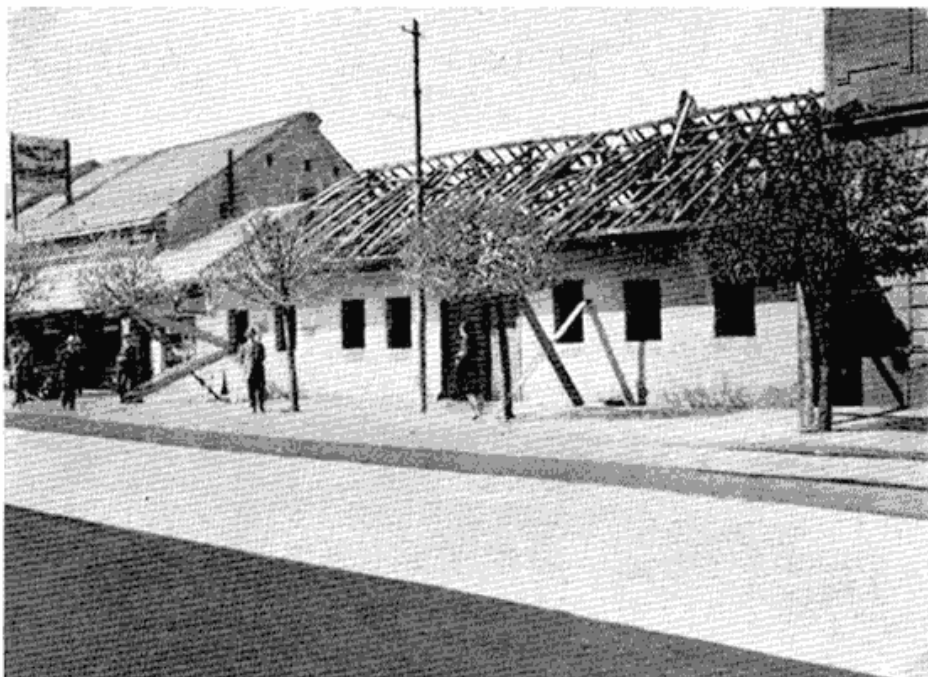
Јосимовић је, узгред, говорећи о наименовању улица, дао и један интересантан податак који се односи на обим новог дела Београда ван шанца. Тако он утврђује да у унутрашњој вароши има, осим венаца и ивица, преко 130 улица, па додаје: „... а у спољној, ако их нема више, за цело неће бити мање.“

На крају тог поглавља он напомиње: „На жалост улица са постојећим именима, која

се могу задржати, има само четири: чаршија, зерек, Сараф-Костина улица и златна греда, остале сам све морао наименовати. Хоће ли се мој предлог за наименовање улица пријети, сумњао сам по томе, што ће се [за] тај предмет јавити више критичара, но за ма који други, важнији, а и с тога у плану нисам ни ставио улична имена... зато сам у предатом плану... обележио улице словима.“ — *Нав. дело*, 32, 34.

³⁸ *Нав. дело*, 34, 35.

³⁹ *Нав. место*.

Сл. 10 — Зграда у Македонској улици бр. 21 у току рушења — последњи остатак из периода када је та улица била „ван шанца“ (о томе више у чланку Драгољуба Јовановића „Из недавне прошлости Београда“ у *Годишњаку Музеја града Београда*, књ. III — 1956)

до нове улице, приближно данас Јеврејске:

„Чим улице околних делова буду обележене и прокрчене, одма да се избележе и поједине парцеле у деловима, да би свет видео, како улице иду и колики је који плац. Врло добро било би, да се заједно с улицама око оних делова обележе и разкрче и варошки венци, поравне сви путеви и садови око њих и да се последњи одма почну засађивати.“⁴⁰

У Београду није било већих искустава са подизањем зеленила и паркова, па је Јосимовић сматрао да треба дати нека упутства о засађивању. Он је, очигледно желео да убрза процес озелењавања Београда, па је предлагао да се „за пресађивање већ израслих дрва у садове и покрај путева“ употреби „неколицина махина, што се сада свуд за тај посао употребљују“. Он је сматрао да би се цео посао на регулацији унутрашње вароши могао свршити „за 2 1/2, најдаље 3 године дана“, при чему је указивао на могућност употребе бесплатне радне снаге.⁴¹

Јосимовић је био убеђен не само да ће нови садови и венци допринети здра-

вијем и удобнијем животу грађана, него да ће се остварењем предвиђеног зеленила моћи остварити већи државни приходи, потребни за извођење регулације и уређења тог дела Београда. Стога он и предлаже извесну етапност у радови-

Сл. 11 — Изглед некадашње кафане „Албаније“ из Кнез Михајлове улице. На томе месту је саграђена данашња палата „Албанија“. Снимак аутора из 1928 године

⁴⁰ *Нав. дело.* 35, 36.

⁴¹ *Нав. дело.* 36.

ма, која ће утицати да се код продаје земљишта остваре веће цене:

„Тек пошто се све то уради, онда да се приступи продавању плацева на варошким венцима. Кад би се тако учинило, ја сам уверен, да би ти плацеви скочили, без сваке сумње, за $\frac{1}{3}$, ако не и за још више, од оне вредности, по коју би иначе отишли, ако би се пре продали.“

Јосимовић је само две стране касније подизао глас против „спекуланата који... се само о томе старају, да им уложени капитал... што већи интерес доноси“. Међутим, он држави даје право да своја земљишта прода скупље, да би дошла до потребних средстава за извршење радова на реконструкцији старог града. Он је сматрао да ће се наићи на веће тешкоће при извођењу регулације у оним деловима где су приватна земљишта у већини, па да би ту било потребно и подуже време, „осим ако се за брже извршење регулације неби жалила повећа новчана жртва.“ Стога је он предлагао да се „одреди нека известна повећа годишња сума новаца, од које би се исплаћивале штете.“ Он је сматрао да би се до тих новчаних средстава дошло у целини „од сасвим вероватнога вишка преко свих издатака, кад се правителствени плацеви буду сви распродали и приватним добрима по регулацији припали се вишкови наплате.“⁴²

Из даљег излагања произлази да је цео тај посао на регулацији старе вароши узела на себе државна управа стога, што је она уговором са портом била обавезна да исплати све од Турака откупљене парцеле, којих је било педесет од сто од целокупне површине унутрашње вароши (443 215,93 м² од укупно 872 013,90 м²). Јосимовић нигде не говори како је та турска земља процењена, али наговештава нешто о величини те суме: „Ако правителство неби имало толико новаца на расположењу, да... може на време исплатити порти свој дуг за одкупљену од ње земљу, те се стога с продајом ове земље мора журити, како би што пре до нужних новаца дошло и уговор одржало...“ Јосимовић је био против продаје земљишта на брзину, па је предлагао да би боље било „у корист

вароши“ да држава потребну суму подигне из Управе фондова, па да после свој дуг, у сразмерним износима, преноси на купце.⁴³ Међутим, Јосимовић је, изгледа, увиђао да би најбоље било да цео тај посао пређе на комунални апарат тако, што би држава сву земљу коју је поседовала, уступила општини по цени коју је сама платила. Тако би општина, продајом тих земљишта, дошла до извесног вишка који би могао бити употребљен на откуп приватних земљишта за извршење регулације и за накнаду штете појединцима. Веома је значајно да је Јосимовић тада први у нашој јавности указао на потребу стварања „фонда за регулисање вароши“, који је, касније и био остварен у Београду за ту сврху. Он је тим предлогом поставио реалне основе за остварење свих већих урбанистичких потеза у Београду који су захтевали већа финансијска средства, а која би се, без Регулационог фонда општине београдске, тешко могла пронаћи.

Предлог за изградњу кеја, дунавског басенског пристаништа и тунела испод гребена Београда

На крају своје студије Јосимовић је начинио краћи осврт на остале важније комуналне проблеме Београда, дајући при томе низ корисних, смелих и за данашња схватања модерних предлога. Ту треба посебно истаћи његову замисао о стварању уређеног кеја око града, који би служио као пристаниште за бродове, за „мнозину стоваришта“ и који би омогућавао саобраћајну везу између савске и дунавске обале.

Јосимовић је већ тада увиђао да тај кеј не би био довољан за потребе речног саобраћаја, па је предложио, да се „у свези са кеом“, на плављеном пољу између Доњег града и Дунава, изгради басенско пристаниште, ван речног корита. То је био простор на коме је у давној прошлости било ратно пристаниште а у време Деспота Стевана било при-

⁴² Нав. дело, 36—37.

⁴³ Нав. дело, 40.

Сл. 12 — Изглед хор-сокака поред преиначене зграде некадашњег хотела „Круна“ (данас зграда Народног одбора града Београда) са југоисточне стране, који је задржао исти облик који је имао и у време ослобођења Србије од Турака. Према Јосимовићевом плану тај хор-сокак је имао бити просечен као шира улица, до Кнез Михаилове улице. Снимак аутора

станиште за обичне лађе, а нешто даље за царске.⁴⁴ Саобраћајни и привредни значај Београда био би далеко већи да је тај Јосимовићев предлог био остварен.

Најдалековиднији и најсмелији Јосимовићев предлог био је да се, „кроз градско брдо“, испод Калемегдана изве-

⁴⁴ Кратак преглед историје Београда од В. Ђоровића у монографији: *Београд у прошлости и садашњости*, Београд 1927, 16.

⁴⁵ Јосимовић је то предлагао на скоро двадесет година пре грађења прве железничке пруге кроз Србију, и деведесет година пре пројектовања саобраћајног тунела испод грена Београда.

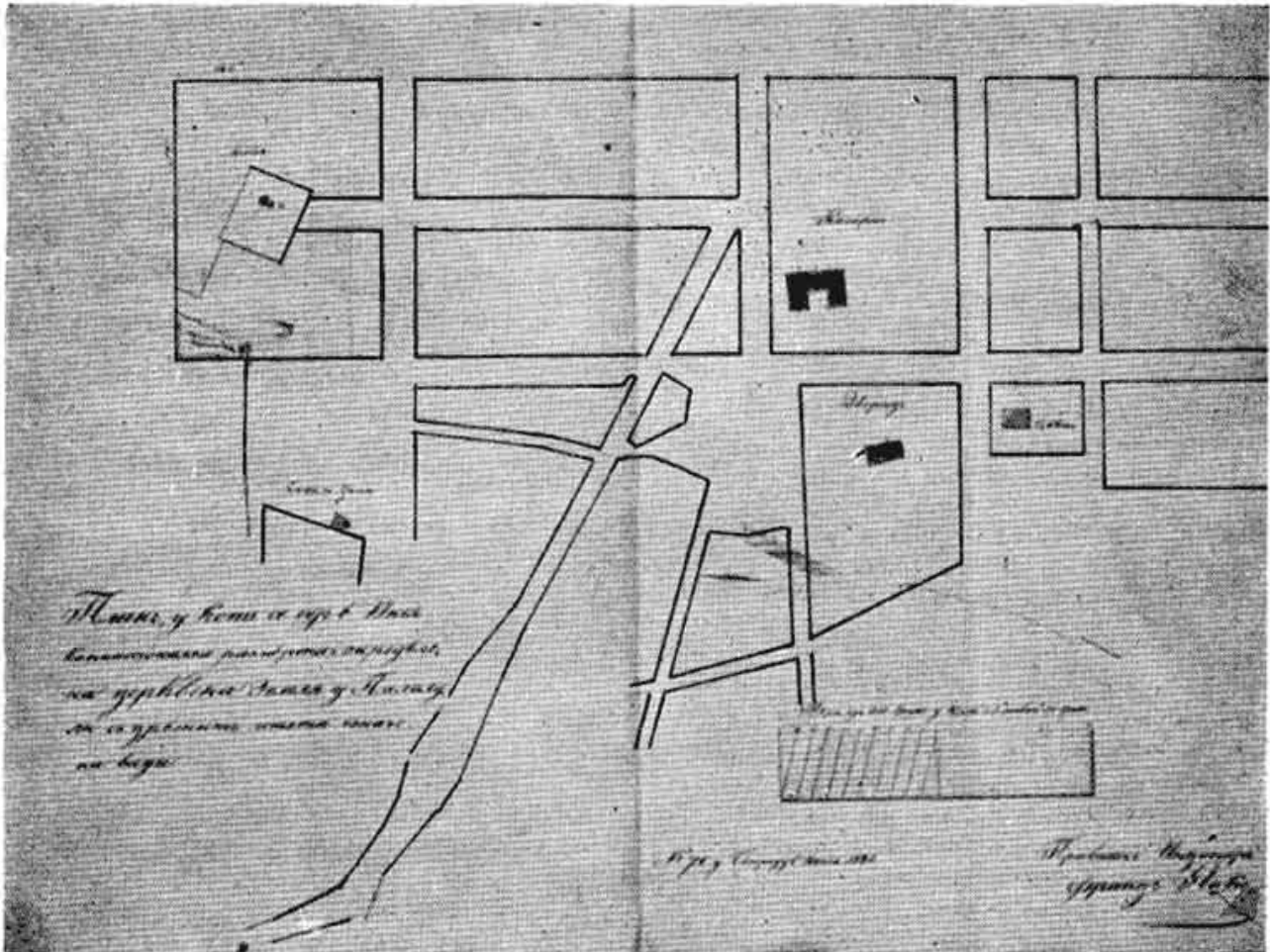
де тунел, који би по хоризонтали, најкраће и најлакше повезивао савски кеј са дунавским пристаништем, та два пројеткована привредна и саобраћајна центра Београда. Он је сматрао да не треба објашњавати од коликог би то значаја и користи било „не само за Београд, него и за целу Србију, особито ако би још добили и гвоздени пут.“⁴⁵

На крају, Јосимовић говори о томе како је имао да решава „доиста врло тежак задатак“ и како је задавање тог задатка било извршено на примитиван начин, „само устмено, а не у прецизном програму“. Свој рад завршава скоро неком врстом исповести:

„Све што сам предложио учинио сам тек после свестраног разматрања и пошто сам се тврдо уверио,

Сл. 13 — Изглед другог хор-сокака, поред зграде старог хотела „Круна“, са северозападне стране. Тај хор-сокак је према Јосимовићевом плану, остављен као такав, о чему је он дао образложење које се у тексту помиње. Снимак аутора

Сл. 14 — Први регулациони план Београда ван шанца из 1842 године којим су били решени главни магистрални потези улице Кнеза Милоша, Немањине и Булевар Револуције. У плану су означене тадашње нове јавне зграде: касарна, дворач кнеза Милоша (касније Министарство финансија, у блоку између Немањине, Кнез Милошеве и Гаврила Принципа улице). На правоугаоној парцели, укосо према Булевару Револуције, обележена је стара црква св. Марка. На почетку данашње Влајковићеве улице означена је Батал-Џамија

да ће то по нас и према нашим околностима тако бити најбоље.“

Јосимовић у својим предлозима није видео ништа претерано, нереално, него је напротив, наглашавао да је то све неопходна потреба и само минимум, који би се морао остварити:

„Мој предлог ништа није мање но идеалан, него је само сушта, у најтежње границе сведена реална потреба“.⁴⁶

На крају његовог дела осећа се и извесна горчина што није могао да оствари оно што је желео и што је ве-

ровао да би Београду требало дати. Он је веома добро оценио ванредан природни положај Београда и његов значај за привредни развитак и лепоту Београда, па је желео да остане записано да је он у своме раду био ограничен са разних страна и да је стога хтео да покаже „меру за праведну оцену“ свога рада.

Јосимовићево дело је у пуном смислу речи споменик Београду, то је и поема о његовој лепшој будућности, о ономе, што звони као завршни, нешто елегичан, акорд:

„... што би од Београда, по његовом срећном и важном положају могло и требало да буде, и што бих ја знао од њега да направим.“

⁴⁶ Нав. дело, 47.

Значај Јосимовићевог дела није био јавно оцењен читавих шест деценија после објављивања. Оно је већ више деценија права библиофилска вредност: од јавних библиотека у Београду има га само Универзитетска. Све је то указивало на потребу и дуг према Емилијану

⁴⁷ У анализи Јосимовићевих напредних идеја истакнуто је да је он „у тој својој студији рекао много таквих ствари које и данас, после више од 60 година, имају, на-

Јосимовићу да осветљавање његовог значаја у историји српског урбанизма и у нашем културном животу, започето пре четврт века,⁴⁷ буде извршено потпуно, онако како тај искрени љубитељ Београда и поборник за нашу општу и урбанистичку културу заслужује.

жалост, исто оно значење које су и онда имале, ако не и веће“. — Б. Максимовић, *Проблеми урбанизма*, 1932, 62—63.

PLAN D'AMÉNAGEMENT DE BELGRADE DANS LE FOSSE PAR EMILIJAN JOSIMOVIC

B. MAKSIMOVIC

L'intention d'Emilijan Josimovic d'élaborer un projet de reconstruction du Belgrade de derrière les fossés marquait une nouvelle étape dans le développement de l'urbanisme serbe et représentait la pierre de touche sur laquelle viendront s'appuyer tous les travaux faits ultérieurement pour la «régularisation» de nos villes et bourgades si désordonnées. Le projet de Josimovic de reconstruire le vieux Belgrade, par son ampleur, ses coups décisifs qu'il avait l'intention de porter aux vestiges d'orientalisme pour les faire disparaître, était devenu sans aucun doute une formule et un modèle pour tous les plans régulateurs ultérieurs qui seront élaborés en Serbie au cours du XIXe siècle et même au début du XXe siècle.

Une fois terminée l'élaboration de son projet de reconstruction, qui s'accompagnait d'une importante quantité de texte et de calculs, Josimovic semblait manifestement se rendre compte ce qu'il avait réalisé là une oeuvre grande et importante qui devrait connaître la plus grande publicité. Pour cette raison, il a fait éditer comme une publication séparée son projet de reconstruction de Belgrade, avec des explications textuelles; c'était là la première du domaine de l'urbanisme qui fût publiée en Serbie. Elle était intitulée:

E. Josimovic: Explication du plan de régularisation de la partie de la ville de Bel-

grade qui se trouve derrière les fossés. Avec un plan lithographié à l'échelle de 1/3.000, Belgrade 1867.

Bien que se rapportant au problème du réaménagement de Belgrade, cette oeuvre avait une importance de principe plus large pour le développement de notre jeune culture urbanistique. Avec ses idées avancées sur le Belgrade futur qu'il inventait ainsi, Josimovic ouvrait des voies nouvelles aux activités communales en Serbie pour la transformation et l'aménagement des bourgades et son travail pose des bases solides pour les activités futures dans le domaine de l'urbanisme de notre pays.

En s'attaquant à ce projet de reconstruction, Josimovic avait appliqué des méthodes qui s'appliquent encore aujourd'hui dans l'élaboration des projets d'urbanisme modernes.

Appréciant l'importance de Belgrade dans les domaines de l'économie, de la géographie et des communications, Josimovic considérait aussi les conditions optima pour son développement du point de vue économique. Il était convaincu que Belgrade «était destiné à devenir l'une des villes marchandes les plus importantes dans la partie orientale du continent européen».

Critiquant sévèrement le manque d'espaces libres dans la vieille ville pour le repos et la récréation il exposait ses idées sur

la nécessité d'établir de nouveaux espaces de verdure, de créer un «réservoir d'air». C'est ce qui donne aussi une valeur particulière à son travail dans les cadres de la littérature urbanistique d'alors. Il considérait, en effet, déjà à cette époque, la question des espaces verts dans les villes avec les yeux d'un hygiéniste et d'un urbaniste moderne. Josimović attribuait aux parcs un rôle psychohygiénique et hygiénique très important. Il voyait clairement que la question de plantations et de parcs nouveaux devait être résolue dans le cadre des autres questions posées par l'aménagement de la vieille ville, sentant qu'il s'agissait là, pour Belgrade, d'un carrefour décisif qu'il fallait utiliser au mieux pour créer une ville nouvelle, moderne, saine, entourée d'une ceinture verte de petits parcs et de promenades.

Cependant son idée d'abandonner le vieux système irrégulier de ruelles étroites pour le remplacer par un système de rues aussi droites que possible, ne fut adoptée qu'avec certains correctifs et réalisée comme telle.

Dans le projet qu'il proposait pour le système des communications, Josimović faisait part de son intention de relier de la manière la plus étroite possible la vieille ville intérieure avec la ville extérieure.

En proposant son plan de rues se coupant en angles droits, Josimović le présenta comme un moyen de faciliter la circulation dans la ville et pour une rationalisation de sa structure urbanistique. C'est la raison pour laquelle, dans ce réseau de rues, on voit un système bien défini donnant des largeurs de rues typiques représentant un système de différenciation de celles-ci selon la fonction et selon leur importance.

Josimović avait aussi compris qu'il fallait utiliser au mieux les fossés de la ville et leur donner une nouvelle fonction vitale, en même temps qu'un rôle nouveau dans l'esthétique de la ville. Il en était venu ainsi à une belle idée selon laquelle le vieux Belgrade, entre la Save et le Danube, devait être entouré de ceintures plantées d'arbres qui auraient servi à la circulation des piétons, des cavaliers et des voitures, avec des tracés particuliers pour chacune de ces sortes de circulation.

Dans ces promenades, Josimović voyait le moyen le plus efficace de construire au moins une partie de la vieille ville dans

la façon européenne et moderne, d'entourer la vieille ville de larges boulevards qui lui auraient conféré un bel aspect extérieur. Ces couronnes de verdure, accompagnées de la série de parcs qu'il prévoyait, devaient représenter les éléments les plus progressives des idées de Josimović et devaient montrer aux habitants de Belgrade l'importance de sa conception. C'est ainsi qu'il transforma les fossés turcs, ces restes des temps de captivité, en agréables promenades vertes.

Enfin, ses couronnes devaient avoir encore une importance particulière des points de vue architecturale et urbanistique: elles devaient être construites selon des règles déterminées en ensembles architectoniques, et, ceci, dans la partie qui devait être la plus sensible dans l'aspect général de Belgrade.

Dans le cadre du développement futur de Belgrade, la plus grande importance revenait à la réalisation de ceintures de verdure composées de six jardins publics et des promenades sur les fossés, ainsi qu'à la plantation de forêts sur les bancs séparant la ville du Danube. Dans le réseau de verdure proposé par Josimović, on compte entre autres, le Jardin Botanique, de près de deux hectares, non loin du Danube.

De l'étude comparative du fonds de terrains existant alors et du plan d'aménagement, on voit que celui-ci une fois réalisé, on devait enregistrer un assez grand manque de terrains de construction. Ce manque provenait surtout de ce que, dans les plans de Josimović, les surfaces couvertes par les rues elles-mêmes étaient sensiblement supérieures à celles qu'elles occupaient dans la vieille ville. Cette différence entre les superficies laissées pour la construction et ce qu'elles avaient été dans la vieille ville était de 126.521 m².

Pour réaliser ce plan d'aménagement il fallut donc faire appel en grande partie à des terres appartenant à l'Etat; celles-ci furent diminuées de la sorte de 191.807,42 m². Cette diminution des terres de l'Etat devait correspondre à l'installation de nouveaux marchés, de jardins, à des dédommagements à des particuliers et au percement de nouvelles rues.

Josimović consacra encore une attention particulière aux «fontaines vivantes», leur donnant les emplacements les plus adéquats,

mais il tenait à ce que, autour de celles qui existaient déjà et des nouvelles, il y eût assez d'espace libre.

Dans le chapitre sur les «emplacements réservés aux besoins de l'Etat et autres besoins publics» il expose en détail la disposition des bâtiments publics. Josimović voulait également que le «Grand Marché» soit doté de cadre architectural correspondant et qui contribuerait à l'importance de ce nouveau centre culturel et social de la ville.

Dans la partie de la Place la République où se trouve actuellement la statue du Prince Mihajlo, Josimović avait prévu un bloc rectangulaire de 3.486 m² pour le «nouveau théâtre». Ce nouveau théâtre devait avoir sa façade principale tournée comme celle du Musée National, vers la place triangulaire telle qu'elle est restée jusqu'en 1941. Cet emplacement devait, selon Josimović, revêtir l'importance du centre administratif et culturel principal de Belgrade. Tout le bloc 70 b, à proximité du théâtre était destiné à des bâtiments de l'Etat, avec une superficie de 5.882,42 m².

Le reste des terres appartenant à l'Etat et qui avaient été achetées aux Turcs, Josimović le divisait en parcelles que l'Etat aurait dû vendre aux particuliers. La superficie de ces terres de l'Etat se montait à 237.633,51 m².

Josimović annonçait déjà la législation moderne sur l'urbanisme telle qu'elle sera au XXe siècle et qui commencera à introduire des réglementations sur la contribution des propriétaires à l'augmentation de la valeur des terrains à la suite des changements survenus comme suites de l'application des plans d'urbanisme. C'est ainsi qu'il parle quelque part de «l'estimation de la valeur de chaque terrain où il y aura lieu à dédommagement ou à compensation, selon la situation du terrain et les conditions qui l'accompagnent».

A la fin de son étude, Josimović donne un bref aperçu sur un certain nombre de problèmes communaux importants intéressant Belgrade pour lesquels il propose des solutions utiles, audacieuses, même pour nos conceptions modernes. Il faut en particulier insister ici sur son idée de construire un quai bien ordonné autour de la ville, quai qui aurait servi de quai d'accostage pour les bateaux, pour de «nombreux entrepôts» aussi,

et qui aurait permis la circulation entre la rive du Danube et celle de la Save.

Déjà à cette époque Josimović prévoyait que se quai ne pourrait pas suffire au trafic fluvial et il proposait que soit creusé, dans les bancs, un bassin extérieur au lit de la rivière.

Le projet le plus audacieux, et qui était de la plus longue portée, de Josimović prévoyait que, «à travers la colline de la ville», sous Kalemegdan, soit percé un tunnel qui relierait horizontalement, par la voie la plus facile et la plus courte, le quai de la Save et l'embarcadere du Danube, les deux centres projetés de l'économie et de la circulation de Belgrade. Il estimait qu'il n'était pas nécessaire d'exposer de quelle importance et de quelle utilité serait cet ouvrage, «non seulement pour Belgrade, mais pour toute la Serbie, surtout si on y installait également une voie ferrée.»

Il finit son travail en laissant sentir une certaine amertume parce qu'il n'a pas pu réaliser tout ce qu'il avait voulu et tout ce qui lui semblait nécessaire pour Belgrade. Il avait fort bien su apprécier la situation naturelle exceptionnelle de la ville et son importance dans le développement économique et la beauté de Belgrade et il voulait ainsi laisser par écrit que, dans son travail, il avait été limité de plusieurs côtés et que, pour cette raison, il voulait donner «une mesure pour une juste appréciation de son oeuvre».

Aussi cette oeuvre de Josimović peut-elle être considérée comme un monument de Belgrade et un poème sur sa beauté future.

Tout ceci a fait sentir le besoin, en même temps que la dette que nous avons envers Emilijan Josimović, de mettre en lumière son importance dans l'histoire de l'urbanisme en Serbie et dans notre vie culturelle en général et que cette mise en valeur de son oeuvre, commencée il y a un quart de siècle seulement, soit faite complètement, dans son ensemble, comme le mérite réellement ce partisan sincère et prévoyant de la culture urbanistique en Serbie.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — L'unique rue de la vieille ville de derrière les fossés qui ait été conservée entièrement jusqu'au bombardement de Belgrade du 6 avril 1941, tronçon

entre les rues Kosačina et 7 Jula. C'est là le reste d'une rue oblique assez longue qui allait de la fontaine de Bilal-aga, près de la rue Dušanova et se terminait dans l'actuelle 7 Jula. La partie inférieure de cette rue d'autrefois ne se retrouve que dans deux bâtiments construits de biais, au coin des rues Strahinića bana et Višnjićeva, indiqués dans le plan sous le № 2. Le bâtiment sur la photo correspond au № 1 dans le plan. Photo prise par l'auteur, en 1932

Fig. 2 — Les deux bâtiments au coin des rues Strahinića bana et Višnjićeva, dans les environs de l'ancienne fontaine de Bilal-aga, qui, autrefois, avant les travaux de régulation, étaient situés sur une rue oblique dont la partie supérieure est représentée par la figure 1. Photo prise par l'auteur en 1932; sur le plan ces deux bâtiments figurent sous le № 2

Fig. 3 — Vue d'un ancien bâtiment dans la rue Zmaj Jovina, un peu plus bas que les Archives de la Ville de Belgrade, qui, par suite des travaux de rectification de la rue d'après le projet Josimović, a dû être légèrement aligné. De cette manière le mur donnant sur la rue a dû être reconstruit de biais, mais le toit est resté intact. Le bâtiment a été démoli en 1929, quand l'auteur a pris cette photographie. Dans le plan il figure sous le № 3

Fig. 4 — Plan du vieux Belgrade de derrière les fossés avec projet de reconstruction et emplacement des bâtiments les plus importants

Fig. 5 — Partie détruite d'une ancienne rue qui a existé jusqu'en 1932, époque de la présente photographie. Dans le plan elle correspond au № 4. Photographie prise par l'auteur

Fig. 6 — Plan du réseau des rues d'après les projets Josimović de reconstruction du vieux Belgrade, de 1867

Fig. 7 — Parcs et jardins du Belgrade de derrière les fossés, tels que les prévoyait le projet de reconstruction d'E. Josimović

Fig. 8 — Partie de la rue Braće Jugovića, entre les rues Skadarska et 29 novembre, avant la construction d'un

bloc de bâtiments à plusieurs étages sur cet emplacement, obtenu en comblant les fossés de la ville

Fig. 9 — Le Belgrade d'au-delà des remparts: le début de «Fišeklija» actuellement Boulevard de la Révolution. La présente photographie montre la rue de front là où se trouve actuellement le bâtiment de la Banque Nationale Centrale (ancienne Caisse d'Epargne des Postes). Dans le fond, on distingue la coupole de l'Assemblée Nationale. Photo de l'auteur, prise vers 1928

Fig. 10 — Le bâtiment portant le № 21 dans la rue Makedonska en cours de démolition; c'était le dernier vestige de la période où cette rue se trouvait «en dehors des fossés».

Fig. 11 — Vue de l'ancien café «Albanija», prise de la rue Knez Mihailova, sur l'emplacement duquel s'élève, aujourd'hui, l'immeuble «Albanija». Photographie prise par l'auteur en 1928

Fig. 12 — Vue de l'impasse «Cor-sokak», à côté du bâtiment modifié de l'ancien hôtel «Kruna» (actuellement siège du Conseil Municipal de la Ville de Belgrade), vue du sud-est, qui a gardé la même forme que celle qu'elle avait déjà au temps de la libération de la Serbie des Turcs

Fig. 13 — Vue d'une autre impasse, près de l'ancien hôtel «Kruna» également vue du nord-ouest

Fig. 14 — Premier plan de régulation du Belgrade d'au-delà des fossés, de 1842, qui résout les questions des grandes magistrales principales: les rues Kneza Miloša, Nemanjina et le boulevard de la Révolution. Sur le plan figurent les nouveaux bâtiments publics de cette époque: une caserne, le palais du prince Miloš (plus tard Ministère des Finances, dans le bloc entre les rues Nemanjina, Knez Miloševa et Gavrila Principa). Dans une parcelle rectangulaire, sise de biais par rapport au Boulevard de la Révolution, on voit notée l'ancienne église St. Marc. Au début de l'actuelle rue Vlajkovićeva est marqué l'emplacement de la mosquée Batal-Džamija